

งานศึกษาเกี่ยวกับประเทศกัมพูชาที่พบในไทย: ผลการสำรวจเบื้องต้น

A Documentary Survey of Cambodia Studies in Thailand

เบญจวรรณ นาราสัจจ์ (Benjawan Narasaj)
อาจารย์ประจำ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
และนักวิจัย ศูนย์วิจัยพหุวัฒนธรรมสังคมลุ่มน้ำโขง

บทคัดย่อ

การสำรวจเอกสารประเภทรายงานวิจัย เอกสารวิชาการ และวิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์ เกี่ยวกับกัมพูชาในหอสมุดแห่งชาติ และห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษาไทย 8 แห่ง ระหว่างเดือนกรกฎาคม 2548 - มีนาคม 2550 โดยไม่รวมบทความตีพิมพ์ในวารสารหรือสื่ออื่นๆ พบว่า งานกัมพูชาศึกษาด้านการเมือง มีปริมาณมากที่สุดเมื่อเทียบกับหัวข้ออื่นๆ โดยมีการศึกษาทั้งสถานการณ์ร่วมสมัย และการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับเขมรแดง ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงในสังคมกัมพูชา ส่วนการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ นอกจากประวัติศาสตร์สมัยใหม่ (ตั้งแต่เป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส) ที่มีเนื้อหาและข้อถกเถียงร่วมกับงานศึกษาด้านการเมืองแล้วนั้น ก็มีการศึกษาประวัติศาสตร์ยุคโบราณ ซึ่งจุดเน้นอยู่ที่เมืองพระนครเป็นหลัก ขณะที่การศึกษาด้านเศรษฐกิจมีจำนวนไม่น้อยในหลากหลายประเด็นย่อย เช่น การค้าชายแดนไทย-กัมพูชา การค้า-การลงทุนในกัมพูชา การเคลื่อนย้ายแรงงาน เป็นต้น สำหรับประเด็นอื่นๆ ได้แก่ การพัฒนาชนบท ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โรคเอดส์และสุขภาพะด้านต่างๆ ภาษาและวรรณกรรมเขมร ยังมีงานศึกษาจำนวนน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับหัวข้ออื่นๆ ที่กล่าวมาแล้ว

Abstract

A documentary survey was performed on Cambodia studies, including research papers, academic papers and theses, from the National Library and 8 university libraries between July 2005 and March 2007. It was found that the main topic was political studies of the contemporary and historical situations, with most of them focusing on the Khmer rouge, which caused extreme changes in Cambodia. Historical studies, besides modern Cambodia studies (since Cambodia was a French colony) with regard to political events and politics, are about the Angkor period. Economic studies are in various sub-topics such as Thailand-Cambodia border trade, commerce and investment in Cambodia, labor migrants, etc. Some studies, fewer than the previous topics, are on other topics, for instance rural development activities, natural resources management, AIDS and health, Khmer language and literature, etc.

คำสำคัญ: กัมพูชาศึกษา

Keywords: Cambodia studies

บทนำ

กัมพูชา หรือเขมร เป็นประเทศเพื่อนบ้านที่มีพรมแดนร่วมกับไทยทั้งทางน้ำและทางบก ยาวไม่ต่ำกว่า 1,200 กิโลเมตร (เขียน และสุณัย, 2543: 6) และมีประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ร่วมกับไทยมาแต่โบราณกาล การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในกัมพูชา ไม่ว่าจะเป็นการขยายอาณาจักรกัมพูชาในยุคนครวัด การตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส การปกครองของเขมรแดง ฯลฯ ล้วนส่งผลกระทบต่อไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น จึงมีความจำเป็นที่คนไทยต้องเรียนรู้สภาพการณ์ของกัมพูชาในด้านต่างๆ ทำให้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกัมพูชาโดยนักวิชาการไทย ตลอดจนมีการแปลผลงานวิจัยเกี่ยวกับกัมพูชาจากต่างประเทศเป็นภาษาไทยหลายชิ้นงาน อันเป็นสื่อเอกสารที่น่าจะมีส่วนช่วยให้คนไทยมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกัมพูชามากขึ้น ซึ่งงานเหล่านั้นเป็นไปในทิศทางช่วยให้เกิดความเข้าใจกัมพูชาในประเด็นใด อย่างไรบ้าง เป็นสิ่งที่ควรได้มีการทบทวนเพื่อกำหนดทิศทางการศึกษาวิจัยที่เป็นประโยชน์ต่อการเสริมสร้างความเข้าใจกันอย่างถ่องแท้ต่อไป

วิธีการวิจัย

การสำรวจเอกสารเพื่อประมวลภาพงานศึกษาเกี่ยวกับประเทศกัมพูชาที่พบในประเทศไทยในครั้งนี้มุ่งสำรวจงานวิจัย เอกสารวิชาการ วิทยานิพนธ์ และสารนิพนธ์ เท่าที่สามารถเข้าถึงตัวเล่มได้จากหอสมุดแห่งชาติ และห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษา 8 แห่ง ได้แก่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาวิทยาลัยบูรพา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง นำมาอ่านและสรุปประเด็น จัดเป็นหมวดหมู่ตามเนื้อหาเป็น 7 หมวดหลัก คือการเมือง ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ การพัฒนาชนบท ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สุขภาพภาษาและวรรณกรรมเขมร จากนั้นจึงจัดทำบรรณานิทัศน์บันทึกลงฐานข้อมูล

ทั้งนี้ การสำรวจครั้งนี้ไม่รวมถึงงานศึกษากัมพูชาที่เผยแพร่ในรูปแบบของบทความวารสาร สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และอื่นๆ ตลอดจนงานที่จัดพิมพ์ในภาษาฝรั่งเศสและภาษาเขมร เนื่องจากข้อจำกัดด้านการสำรวจและภาษา อีกทั้งมีเอกสารภาษาไทยและภาษาอังกฤษส่วนหนึ่งที่ไม่พบตัวเล่มเอกสาร จึงตกหล่นจากการสำรวจครั้งนี้ ที่สำคัญ เนื้อหาการศึกษาเกี่ยวกับกัมพูชาเกี่ยวข้องกับหลากหลายสาขาวิชาการ แต่การสรุปประเด็นและสังเคราะห์องค์ความรู้จากเอกสารที่อ่านครั้งนี้อาศัยมุมมองแบบผู้อ่านทั่วไป ผลการสำรวจครั้งนี้จึงเป็นบททดลองนำเสนอสถานภาพงานศึกษาเกี่ยวกับกัมพูชาที่พบในไทย อันจำเป็นต้องได้รับคำชี้แนะจากผู้เชี่ยวชาญในการพัฒนาให้สามารถสังเคราะห์ได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

สรุปและอภิปรายผล/วิจารณ์ผลการวิจัย (Results and Discussion)

จากการสำรวจงานศึกษาเกี่ยวกับกัมพูชาที่เป็นรายงานวิจัย เอกสารวิชาการ วิทยานิพนธ์ และสารนิพนธ์ ในระหว่างเดือนกรกฎาคม 2548 - มีนาคม 2550 ที่จัดพิมพ์ในภาษาไทยและภาษาอังกฤษเท่าที่หาได้ในประเทศไทย โดยยึดถือปีพิมพ์ตามเอกสารฉบับที่ใช้ เนื่องจากเห็นว่าการศึกษาพิมพ์ซ้ำแสดงถึงความสนใจในการจัดพิมพ์และเผยแพร่เอกสารเกี่ยวกับกัมพูชาศึกษาในประเทศไทยช่วงเวลานั้น พบงานศึกษาที่ตีพิมพ์ระหว่างปีระหว่าง พ.ศ.2494-2550 จำนวน 394 รายการซึ่งเมื่อเปรียบเทียบช่วงเวลาที่ดีที่สุดแล้วพบว่า ปริมาณงานที่ตีพิมพ์ในช่วงก่อน พ.ศ.2533 (ค.ศ.1990) มีจำนวน 86 รายการ ขณะที่งานตีพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ.2533 ทั้งงานที่ผลิตขึ้นใหม่และงานตีพิมพ์ซ้ำ มีจำนวนมากถึง 308 รายการ หากจำแนกเป็นงานตีพิมพ์ในช่วง 8 ปีระหว่าง พ.ศ.2543-2550 (ค.ศ.2000 - 2007) เปรียบเทียบกับช่วง 10 ปีก่อนหน้า (พ.ศ.2533 - 2543) แล้วพบว่าปริมาณใกล้เคียงกัน (จำนวน 166 และ 142 รายการ ตามลำดับ) แสดงให้เห็นถึงการจัดพิมพ์หรือจัดหาเอกสารกัมพูชาศึกษาเผยแพร่จำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ

สถานการณ์การเมืองของกัมพูชาช่วงก่อนทศวรรษ 1990 (พ.ศ.2533) จัดได้ว่าเป็นเงื่อนไข

สำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากต่อสภาพสังคม เศรษฐกิจและด้านอื่นๆ ตามมา จึงมีผู้สนใจศึกษาทำความเข้าใจเงื่อนไขทางการเมืองในแต่ละช่วงเวลา ทั้งที่เป็นการศึกษาสถานการณ์ร่วมสมัยและการศึกษาประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา เช่นเดียวกับการศึกษาประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของกัมพูชาไม่อาจจะเลยการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้ การศึกษากัมพูชาในช่วงเวลาตั้งแต่การได้รับเอกราชจากฝรั่งเศส ในหัวข้อการเมืองและประวัติศาสตร์จึงมีเนื้อหาและข้อถกเถียงร่วมกันค่อนข้างมาก เมื่อพิจารณาจากจำนวนชิ้นงานที่พบมากแล้ว จัดว่าประเด็นหลักของงานศึกษากัมพูชาได้แก่ ด้านการเมืองและประวัติศาสตร์ ขณะที่การศึกษาด้านเศรษฐกิจ เป็นอีกประเด็นที่ได้รับความสนใจ ต่อมาตั้งแต่ ค.ศ.1990 สถานการณ์ภายในประเทศกัมพูชาเริ่มมีเสถียรภาพทางการเมืองมากขึ้นจึงมีนักศึกษา กัมพูชาเข้ามาศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษาในประเทศไทยมากขึ้น ขณะที่นักวิชาการต่างประเทศมีโอกาเข้ามาศึกษาภาคสนามในกัมพูชาได้มากขึ้นด้วย การศึกษาวิจัยในประเด็นต่างๆ จึงทำได้หลากหลายและกว้างขวางขึ้น มีการศึกษาประเด็นอื่นๆ เพิ่มมากขึ้น เช่น การพัฒนาชนบท การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สุขภาพ ภาษาและวรรณกรรม เป็นต้น ขณะที่การศึกษาในประเด็นการเมือง ประวัติศาสตร์ และเศรษฐกิจ ยังคงได้รับความสนใจต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามในการนำเสนอบทความนี้ได้สรุปเป็น 4 ประเด็นคือ การเมือง ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ และประเด็นอื่นๆ ซึ่งแต่ละประเด็นมีรายละเอียด ดังนี้

งานกัมพูชาศึกษาด้านการเมือง

จากสถานการณ์การเมืองของกัมพูชา นับตั้งแต่เป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส ค.ศ.1863 จนถึงปี 1998 ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างไม่คาดคิดหลายครั้ง ระดับความรุนแรงของปัญหาและการทำลายสภาพเศรษฐกิจ - สังคมของกัมพูชา ตลอดจนส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในเวทีโลก ทำให้มีการศึกษากัมพูชาด้านการเมือง ทั้งสถานการณ์ร่วมสมัยและการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ของการเมืองกัมพูชา

เป็นปริมาณมากและครอบคลุมประเด็นย่อยต่างๆ หลากหลาย เช่น การเมืองกัมพูชาในช่วงการเรียกร้องเอกราชจากฝรั่งเศสและหลังจากได้รับเอกราช ซึ่งงานศึกษาส่วนหนึ่งให้ความสำคัญกับบทบาทของเจ้านโรดม สีหนุ อดีตกษัตริย์และผู้นำรัฐบาลที่สามารถบริหารประเทศอย่างต่อเนื่องยาวนานถึง 15 ปี ระหว่าง ค.ศ.1955-1970 มุมมองต่อเจ้าสีหนุมีทั้งแง่บวก เช่น ความสามารถในการรักษาดุลอำนาจท่ามกลางความขัดแย้งแตกแยกของผู้นำการเมืองฝ่ายต่างๆ (บัณฑิตย์, 2519 ; Corfield, 1994) และแง่ลบ เช่น ความล้มเหลวของนโยบายเป็นกลาง (Non-alignment) ที่รัฐบาลเจ้าสีหนุพยายามดำเนินการ (ชุมพล, 2536 ; นกตล, 2540) การไม่สามารถแก้ปัญหาความยากจนของชาวกัมพูชา (Osborne, 2004) การใช้กลยุทธ์ต่างๆ ในการเลือกตั้งปี 1955 ที่ทำให้การเลือกตั้งไม่มีความเป็นอิสระและยุติธรรม กลุ่มการเมืองต่างๆ จึงหันไปใช้ความรุนแรงในการต่อสู้ทางการเมืองจนกระทั่งกลายเป็นแนวทางหลักที่ใช้กันต่อๆ มา (Peou, 2000) เป็นต้น

มีการศึกษาวิเคราะห์เชื่อมโยงการเมืองในช่วงรัฐบาลเจ้าสีหนุต่อเนื่องถึงรัฐบาลนายพลลอนนอลกับสงครามเวียดนามและสงครามเย็นซึ่งชี้ให้เห็นความซับซ้อนของสถานการณ์ที่มีได้เป็นเพียงการเมืองในประเทศกัมพูชาเท่านั้น (Poole, 1974 ; Isaacs, 1983 ; Simon, 1974 ; Caldwell and Tan, 1973 ; Smith, 1964 ; Kirk, 1971) รวมถึงมีการศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มต่างๆ ที่มีบทบาทในขบวนการเรียกร้องเอกราชและจัดได้ว่าเป็นกลุ่มนำในการเปิดเวทีการเมืองสมัยใหม่ของกัมพูชาช่วงต้น (ชิบตี, 2547 ; Kiernan, 1981) และเหตุการณ์ที่เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญทางการเมืองในช่วงนั้น เช่น การฆาตกรรมข้าหลวงฝรั่งเศสที่หมู่บ้านกรังลาเมื่อปี 1925 (Chandler, 1996) เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงการเมืองกัมพูชากลายได้การปกครองของเขมรแดงเป็นประเด็นที่มีงานศึกษาจำนวนมาก เนื่องจากสิ่งที่เกิดขึ้นในกัมพูชากลายเป็นกรณีตัวอย่างสำคัญในการศึกษาการเมืองระดับนานาชาติไม่ว่าจะเป็นการได้รับผลกระทบโดยตรงจากสงครามเย็นและความขัดแย้งระหว่างมหาอำนาจค่ายคอมมิวนิสต์ (จีน-โซเวียต) การเกิดเหตุการณ์ฆ่าล้างเผ่าพันธุ์

กระบวนการสร้างสันติภาพท่ามกลางการใช้ความรุนแรงในการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองของผู้นำกลุ่มต่างๆ ฯลฯ จึงมีข้อถกเถียงที่สะท้อนมุมมองจากหลากหลายฝ่าย เช่น กัมพูชา สหรัฐอเมริกา ไทย เวียดนาม เป็นต้น อีกทั้งรัฐบาลกัมพูชาปัจจุบันเปิดโอกาสให้มีการเข้าถึงหลักฐานข้อมูลต่างๆ ของเขมรแดงในอดีต ดังปรากฏการจัดตั้งศูนย์เอกสารแห่งชาติกัมพูชา การปล่อยให้มีการเผยแพร่ข่าวสารของกัมพูชา ผ่านสื่อสารมวลชนอย่างเสรี รวมถึงมีบุคคลจำนวนมากที่เคยมีส่วนร่วมในสถานการณ์นั้นๆ และสามารถให้ข้อมูลจากความทรงจำได้

แม้งานส่วนใหญ่จะนำเสนอถึงการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงต่อชีวิตและสังคมกัมพูชาภายใต้การปกครองของรัฐบาลเขมรแดง โดยเฉพาะการอพยพคนเมืองออกสู่ชนบท ทำลายระบบเศรษฐกิจเสรีและสถาบันสังคมเดิม และการทำสงครามกับเวียดนามจนนำไปสู่การบุกยึดกัมพูชาของเวียดนามในปี ค.ศ.1979 แต่ในรายละเอียดมีข้อสรุปการวิเคราะห์แตกต่างกันมาก เช่น ปริมาณผู้เสียชีวิตในยุคเขมรแดง ที่มีประมาณการจำนวนแตกต่างกันตั้งแต่ 7 แสนคน ถึง 1.6 ล้านคน และการระบุตัวผู้ที่ต้องรับผิดชอบต่อการเสียชีวิตดังกล่าวแตกต่างกัน มีทั้งรัฐบาลเขมรแดง รัฐบาลลอนดอน และรัฐบาลสหรัฐอเมริกา (ที่ขยายสงครามเวียดนามเข้าสู่กัมพูชา) (Vickery, 1986 ; Kiernan, 1997 ; แชนด์เลอร์, 2537 ; เจียน และสุณัย, 2543 ; Fawthrop and Jarvis, 2004) ปฏิบัติการของเขมรแดงที่ต้องจัดเป็นการเลือกปฏิบัติต่อชาติพันธุ์ (Racism) หรือต่อศาสนา หรือต่อชนชั้น และเป็นอุดมการณ์คอมมิวนิสต์แบบจีน หรือโซเวียต หรือชาตินิยมแบบชาวนานิยม (Staton, 1993 ใน Kiernan, ed. ; Thion, 1993 ใน Kiernan, ed. ; Chandler, 1991 ; Vickery, 1999) เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาที่ให้ความสนใจกับความสัมพันธ์กับเวียดนาม ซึ่งเป็นประเทศเพื่อนบ้าน ใกล้ชิดและจัดว่าเป็นผู้ร่วมอุดมการณ์และขบวนการเดียวกันคือพรรคคอมมิวนิสต์อินโดจีน แต่ในช่วง

รัฐบาลเขมรแดงกลับมีการปะทะกันทั้งทางบกและทางทะเล (เหนือเกาะที่เป็นกรณีพิพาท) ตลอดจนการเข่นฆ่าและเนรเทศชาวเวียดนามจำนวนมากที่อยู่ในกัมพูชา จนกระทั่งวันที่ 7 มกราคม 1979 กองทัพเวียดนามจึงบุกยึดกรุงพนมเปญและจัดตั้งรัฐบาลสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา¹ โดยส่วนใหญ่วิเคราะห์ย้อนไปในประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์สามเส้าระหว่างไทย กัมพูชา และเวียดนาม ในช่วงที่ไทยกับเวียดนามแข่งขันกันขยายอิทธิพลครอบครองกัมพูชา จนกระทั่งกัมพูชามีฐานะกึ่งเมืองขึ้นของเวียดนามในช่วงครึ่งแรกของศตวรรษที่ 18 ก่อนถูกฝรั่งเศสยึดครองเป็นอาณานิคม (ถนอม, 2523 ; เมธา, 2523a และ 2523b ; เสดเคอร์, 2523) ขณะเดียวกันในระหว่างการต่อสู้เพื่อปลดปล่อยประเทศของตน พรรคคอมมิวนิสต์ทั้งสองก็พัฒนาความขัดแย้งที่ซับซ้อนและรุนแรงมากยิ่งขึ้น (Morris, 1999 ; Heder, 1979)

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างกัมพูชากับไทย ที่ผ่านมามีการศึกษาศาสนาการณเป็นระยะ โดยเฉพาะเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในความสัมพันธ์ระหว่างกัน เช่น กัมพูชาตัดสัมพันธ์ทางการทูตกับไทยเมื่อ ค.ศ.1958 และ 1961 การเผาสถานทูตไทยในเหตุการณ์จลาจลในกัมพูชาเมื่อ ค.ศ.2003 เป็นต้น ก็มีการศึกษาที่สะท้อนสาเหตุของความขัดแย้งระหว่างไทยกับกัมพูชาที่มีการกระทบกระทั่งกันมาโดยตลอด เนื่องจากความขัดกันด้านผลประโยชน์ของชาติและทัศนคติของผู้นำทั้งสองฝ่าย ซึ่งมีพื้นฐานจากความรู้สึกเหนือกว่าของผู้นำไทยและความต้องการได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกันของผู้นำกัมพูชา กับการมีแนวทางการเมืองที่แตกต่างกันของทั้งสองฝ่าย (วิฒนะ, 2515 ; ธนาสฤษฎ์, 2515) ตลอดจนความไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจที่ทำให้ชาวกัมพูชารู้สึกว่าถูกเอารัดเอาเปรียบจากนักลงทุนไทย (อัญชลี, 2546) และการปลูกฝังความรู้สึกด้านลบต่อกันและกันในรูปแบบเรียนประวัติศาสตร์ของทั้งสองประเทศ (มัทนียา, 2547) นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศใน

¹ รัฐบาลใหม่มีผู้นำหลัก 3 คน คือ เสง สำริน (ประธานาธิบดี) เจ็ช ชิม (ประธานรัฐสภา) และเพ็ญ โสวัน (นายกรัฐมนตรี ซึ่งต่อมา สุนเซน ดำรงตำแหน่งแทน)

สมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ซึ่งมีผลต่อลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศแตกต่างกัน เป็นอันมากจากช่วงก่อนหน้า (รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์) ทำให้มีการศึกษาเงื่อนไขทั้งภายในประเทศและบริบทการเมืองโลกที่ส่งผลต่อการกำหนดลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับกัมพูชาทั้งในช่วงรัฐบาลพลเอกชาติชาย และรัฐบาลพลเอกเปรม (สมจิตต์, 2534 ; สุนัย ; 2539 ; อรอนงค์, 2536) ซึ่งเน้นมุมมองหรือจุดยืนของไทยมากกว่าการศึกษาจากจุดยืนของกัมพูชา

นับตั้งแต่ ค.ศ.1991 ที่เริ่มกระบวนการสร้างสันติภาพอันนำไปสู่การเลือกตั้ง ทำให้มีการศึกษาสถานการณ์ปัจจุบันของกัมพูชาเกี่ยวข้องกับปฏิบัติการของสหประชาชาติอย่างต่อเนื่องภายใต้สถานการณ์การเมืองระหว่างประเทศที่ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไป (เช่น Stromseth, 1988 ; Brown and Zasloff, 1998 ; Peou, 2000) ซึ่งงานศึกษาจำนวนหนึ่งยังสะท้อนความล้มเหลวของกระบวนการสร้างสันติภาพที่แม้จะทำให้เกิดการเลือกตั้งทั่วไปครั้งแรกในปี 1993 แต่ความขัดแย้งทางการเมืองกัมพูชายังไม่สงบ สหประชาชาติจึงต้องดำเนินกระบวนการสร้างสันติภาพและประชาธิปไตยจนกระทั่งเกิดการเลือกตั้งครั้งที่ 2 ในปี 1998 โดยวิเคราะห์ว่าเป็นผลจากความไม่สอดคล้องกันระหว่างกระบวนการสร้างประชาธิปไตยกับพื้นฐานวัฒนธรรมการเมืองของกัมพูชา (Roberts, 2001) นอกจากนี้ยังมีการศึกษาที่สะท้อนถึงการละเมิดสิทธิมนุษยชนที่ยังมีมากมายหลายลักษณะในกัมพูชาด้วยเช่น การฆาตกรรม ข่มขู่ และลอบสังหารในการเมืองท้องถิ่นหรือการเลือกตั้งระดับชาติ การควบคุมสื่อสิ่งพิมพ์ เป็นต้น (Metzl, 1996 ; Yigen and Pedersen, 2001 ; Gottesman, 2003 ; Mehta, 1997)

ส่วนชีวิตของชาวกัมพูชาในปัจจุบันได้รับการศึกษาในฐานะผู้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง โดยเฉพาะช่วงการปกครองของรัฐบาลเขมรแดง ทั้งในการถ่ายทอดประสบการณ์ผ่านชีวิตประวัติและการศึกษาสภาพความเป็นอยู่ของผู้อพยพตามแนวชายแดน และ/หรือชาวกัมพูชาในชนบทปัจจุบันที่ยัง

เผชิญความขาดแคลนอย่างหนักรวมทั้งปัญหาภัยระเบิดที่หลงเหลือมากมายในพื้นที่ต่างๆ รวมถึงการศึกษาด้านภาวะทางจิตวิทยาของคนที่เคยผ่านการปกครองของเขมรแดงด้วย (เช่น Mason and Brown, 1983 ; Mayotte, 1992 ; Slocomb, 2003 ; Davies, 1994 ; Heder, 1980 ; Barron and Paul, 1977 ; Nath, 1998 ; Vanna, 2004 เป็นต้น)

งานกัมพูชาศึกษาด้านประวัติศาสตร์

ประวัติศาสตร์กัมพูชาที่มีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ 4,200 ปี ก่อนคริสตกาล เคยพัฒนาเป็นอาณาจักรยิ่งใหญ่คือเมืองพระนคร (Angkor) ในคริสต์ศตวรรษที่ 9 ก่อนที่จะเสื่อมอำนาจลงในคริสต์ศตวรรษที่ 14 และตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นอีกประเด็นที่ได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะการศึกษาเมืองพระนครในแง่มุมต่างๆ เช่น รูปแบบการปกครอง โดยเฉพาะลัทธิเทวราชา การจัดการน้ำ ศาสนาความเชื่อและการสร้างศาสนสถาน (ของกษัตริย์แต่ละรัชสมัย และในภาพรวม) ฯลฯ โดยส่วนใหญ่สะท้อนถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียที่มีต่ออารยธรรมโบราณของกัมพูชา ขณะที่งานศึกษาเกี่ยวกับอิทธิพลของจีน ที่เป็นอีกวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อกัมพูชา โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจและการเมือง ยังมีงานศึกษาจำนวนน้อย นอกจากนี้ มีการศึกษาอิทธิพลของเปอร์เซียต่อต้านาน ความเชื่อทางศาสนาและเทพเจ้าของเมืองพระนคร (Kar, 2002) ซึ่งเป็นการเพิ่มมุมมองต่อพัฒนาอารยธรรมเมืองพระนครไว้อย่างน่าสนใจ อย่างไรก็ตาม งานศึกษาส่วนใหญ่ยังให้ความสนใจกับโลกทัศน์ความเชื่อที่พัฒนาขึ้นมาจากความเชื่อดั้งเดิมในท้องถิ่น ที่ทำให้อารยธรรมเมืองพระนครมีความโดดเด่นในตัวเอง โดยเฉพาะศาสนสถานสำคัญที่สุดคือนครวัด ถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ของอดีตอันรุ่งโรจน์และความเป็นชาติกัมพูชาตั้งแต่ยุคเอกราชจนถึงปัจจุบัน จึงมีการทำความเข้าใจมุมมองหรือการรับรู้ของชาวกัมพูชาต่อเมืองพระนคร/นครวัดไว้ในงานศึกษาจำนวนหนึ่งด้วย (Chandler, 1996 ; สานติ, 2545 ; ธิปดี, 2547)

ข้อถกเถียงเรื่องเมืองพระนครที่เกี่ยวกับไทย

มีเพียงประเด็นจารึกสั้นๆ ในบริเวณระเบียงประวัติศาสตร์ของนครวัดว่า “นี่ เสียมกุก” ซึ่งทำให้เกิดข้อสันนิษฐานว่าหมายถึงคือกลุ่มคนที่อยู่บริเวณฝั่งขวาของแม่น้ำชี-มูลหรือชาวส่วย ซึ่งเป็นผู้นำทางกองทัพของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ระหว่างผ่านไปข้ามเทือกเขาหวิเวทไปตีไคเวียด เพราะมีความชำนาญการเดินทางในพื้นที่แถบนั้น (Groslier, 2545)

ส่วนประวัติศาสตร์ช่วงหลังเมืองพระนคร ซึ่งกัมพูชาต้องเผชิญการแข่งขันกับอาณาจักรอยุธยา ทั้งด้านการค้าและการสงคราม และต่อมายังมีการรุกรานจากเวียดนาม ซึ่งในที่สุดก็กลายเป็นสองอาณาจักรข้างเคียงที่แข่งขันกันยึดครองกัมพูชาในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 ยังมีการศึกษาที่พยายามสร้างความกระจ่างต่อสิ่งที่เกิดขึ้นในยุคนี้และเชื่อมโยงสู่ยุคต่อไป เช่น ความพยายามขยายอิทธิพลของไทยสู่ดินแดนกัมพูชาในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 (Puangthong, 1994) การขยายอาณาเขตของดัชต์ ในเขตกัมพูชาและลาว ช่วง ค.ศ. 1635-1644 กับการแข่งขันการค้าในกัมพูชาระหว่างดัชต์กับโปรตุเกสในระยะต่อมาที่ส่งผลต่อความไม่มั่นคงทางการเมืองของกัมพูชา (Kersten, 2003) ประวัติศาสตร์พระตะบองในช่วงปี ค.ศ.1795-1850 ที่อยู่ใต้การปกครองของตัวแทนราชสำนักไทย (Chhuong, 1994) สภาพราชสำนักกัมพูชาในช่วง ค.ศ.1737-1747 ที่อยู่ใต้อิทธิพลของไทย (Chandler, 1976) บทบาทของพราหมณ์เขมรในยุคหลังเมืองพระ (सानติ, 2544) เป็นต้น

ส่วนการศึกษาประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของกัมพูชาตั้งแต่เป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส มีประเด็นเน้นหนักเกี่ยวข้องกับการเมืองตลอดจนสภาพสังคม-เศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองแต่ละช่วงซึ่งได้นำเสนอรวมไว้ในหัวข้อการศึกษาด้านการเมือง

งานกัมพูชาศึกษาด้านเศรษฐกิจ

งานศึกษาด้านเศรษฐกิจกัมพูชาของผู้ศึกษาชาวไทยส่วนใหญ่เน้นทำความเข้าใจสถานการณ์การค้าชายแดนไทย-กัมพูชา และสถานการณ์การลงทุนในประเทศกัมพูชารายกิจกรรม เงื่อนไขและปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อเสนอแนะต่อนักลงทุนชาวไทยและ

รัฐบาลไทยในการปรับกลยุทธ์การลงทุนในกัมพูชา (เช่น ธัญญาทิพย์, วัชรินทร์ และมานะ, 2535 ; อนันต์, 2538 ; รวีวรรณ, 2544 ; พรพิมล และคณะ, 2547 ; วัชรินทร์, 2547) รวมทั้งมีการศึกษาเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายแรงงานชาวกัมพูชาเข้าสู่ประเทศไทย ซึ่งส่วนใหญ่ยังเป็นมุมมองจากฝ่ายไทย (สุรพล, 2539; ทักษิณ, 2546 ; อนุสรณ์, 2546 ; พิษณุ, 2546) แต่ก็มีการศึกษาภาพรวมเศรษฐกิจที่ชี้ให้เห็นถึงผลกระทบของสถานการณ์การเมืองต่อเศรษฐกิจในแต่ละช่วง เช่น การปกครองของรัฐบาลเขมรแดง กระบวนการสร้างสันติภาพของสหประชาชาติ เป็นต้น (ธีระ, 2542 ; Zamaroczy and Sa, 2003 ; Nhem and Sahib, 1997 ; Chhon and Moniroth, 1999)

ขณะที่วิทยานิพนธ์ของชาวกัมพูชา ที่จัดทำระหว่างการศึกษาระดับปริญญาโทในประเทศไทย มีการศึกษากิจกรรมเศรษฐกิจภายในประเทศเพื่อเสนอแนะการพัฒนาไว้หลายกิจกรรม เช่น ฟาร์มเพาะเลี้ยงกุ้ง การประมง การทอผ้า การเลี้ยงปศุสัตว์ เป็นต้น (Saravuth, 1994 ; Chheang, 1992 ; Csavas, et al., 1994 ; Chea and McKenney, 2003 ; Keriya, 1996 ; Thuok, 1993)

งานกัมพูชาศึกษาในประเด็นอื่นๆ

ภาวะสงครามและการสู้รบในประเทศที่เกิดขึ้นยึดเยื้องตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 1960 สร้างความพินาศให้กับกัมพูชาอย่างมาก เมื่อกระบวนการสันติภาพเริ่มประสบผลสำเร็จ การดำเนินการพัฒนาชนบทและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจึงมีบทบาทมากต่อกัมพูชา โดยระหว่างปี 1991-1995 มีองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ทั้งระดับท้องถิ่นและนานาชาติกว่าร้อยองค์กรในกัมพูชา มีกิจกรรมการพัฒนาหลากหลายประเภท ส่งผลให้เกิดการศึกษากิจกรรมการพัฒนาชนบทต่างๆ ทั้งในแง่ปัจจัยความสำเร็จของกิจกรรม เช่น การพัฒนาชุมชนแออัด (สุวัฒน์, 2547) การสื่อสารของวิทยากรกระบวนการต่อชาวบ้านในโครงการพัฒนา (ธมนันท์, 2548) เป็นต้น และการเชื่อมโยงกับแนวคิดการพัฒนาชนบท เช่น แนวคิดเกี่ยวกับวงจรความยากจน การมีส่วนร่วมของประชาชน

และการกำหนดกิจกรรมการพัฒนาจากล่างสู่บน (Bottom-up) การพัฒนาเครือข่าย เป็นต้น (Mudita, 1993 ; Vicheth, 1995 ; Moniratana, 1996 ; Siden, 2003)

นอกจากนี้ มีการศึกษาเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจำนวนหนึ่งที่สะท้อนถึงความตระหนักในปัญหาการเสื่อมโทรมของทรัพยากรอันเนื่องจากการจัดการที่คำนึงถึงมูลค่าทางเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์เป็นหลัก และแสวงหาแนวทางในการจัดการทรัพยากรให้เป็นประโยชน์ต่อท้องถิ่นโดยไม่เป็นการทำลายธรรมชาติ ตลอดจนเงื่อนไขด้านกฎหมายที่เกี่ยวข้อง (Bann, 1997a และ 1997b ; Sopheap, 1994 ; Parr, et al, 1996 ; Chhay, 2004) ส่วนปัญหาการแพร่กระจายโรคเอดส์ และสุขภาพในด้านต่างๆ ก็เป็นประเด็นสนใจของนักวิชาการด้านสุขภาพที่มีการเลือกหัวข้อศึกษากระจายตามความสนใจและมีหัวข้อใหม่ๆ ที่ไม่ค่อยซ้ำเดิม เช่น สถานการณ์เอดส์ (เบย์เรอร์, 2545) ความรู้และพฤติกรรมเสี่ยงต่อเอดส์ของกลุ่มผู้ใช้แรงงานบริเวณชายแดน (Amnuaysombat, 2002 ; CARE Thailand/Rads Thai Foundation, 1999) กลุ่มผู้ค้าประเวณี (Vathanak, 1999 ; Bunna, 1997 ; Vanseng, 2002) และ กลุ่มนักเรียน (Sovann, 1999 ; Sovannarith, 2002) การดูแลสุขภาพฟันและช่องปาก (Yorn, 1995 ; Teng, 2001) สุขภาพเด็ก (Sok, 2001 ; Limtry, 2002) เป็นต้น

ขณะที่การศึกษาภาษาและวรรณกรรมเขมรโดยนักวิชาการและนักศึกษาที่จัดทำวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทสาขาภาษาศาสตร์ เขมรศึกษา และอื่นๆ มีทั้งการศึกษาภาษาเขมรในอดีตและปัจจุบัน (สายหยุด, 2524 ; สุนทรี, 2524) รวมทั้งการเปรียบเทียบกับภาษาไทย และภาษาเขมรถิ่นไทยในด้านไวยากรณ์หรือระบบเสียง (Huffman, 1967 ; Promrat, 1999 ; จตุพร, 2539 ; สมเกียรติ, 2545 ; พรพรรณ, 2544 ; ประสงค์, 2546) ส่วนวรรณกรรมมีการแปลเป็นภาษาไทยและศึกษาภาพสะท้อนทางสังคม คุณค่าทางวรรณกรรม และประวัติความเป็นมาของกวี ซึ่งเป็นการศึกษาในหัวข้อใหม่ๆ ไม่ค่อยซ้ำเดิมเช่นกัน (พระมหาศักดิ์, 2540 ; ดวงสมร, 2541 ; พรหมศิริ, 2542 ; วิชชุกร, 2548 ; ศานติ, 2543 ; อดุลย์, 2543) ส่วน

งานศึกษาด้านสังคมมีน้อยที่สุดเมื่อเทียบกับประเด็นอื่นๆ ที่กล่าวมาแล้ว โดยมีการศึกษาสภาพสังคมในชนบท บทบาทและศักยภาพของผู้หญิง (Reddy, 1996 ; Mom, 2003 ; Hong, 1996) ศาสนา (สมบูรณ์, 2533 ; Sam, 1987 ; เทียมจิตร, 2544) เป็นต้น

ทั้งหมดนี้มีส่วนช่วยเพิ่มความเข้าใจต่อสภาพความเป็นอยู่ของชาวกัมพูชาในปัจจุบัน แต่ปริมาณงานศึกษายังมีจำนวนน้อยและกระจายในหัวข้อที่หลากหลาย

ข้อเสนอแนะ (Recommendations)

รายงานวิจัย เอกสารวิชาการ วิทยานิพนธ์ และสารนิพนธ์ที่เกี่ยวกับกัมพูชาที่มีเผยแพร่ในประเทศไทยมีแนวโน้มเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ทั้งจากการนำเข้าเอกสารสิ่งพิมพ์จากต่างประเทศ การศึกษาของนักศึกษาระดับอุดมศึกษาทั้งที่เป็นชาวไทยและชาวกัมพูชา ตลอดจนรายงานการวิจัยโดยนักวิชาการต่างๆ รวมทั้งมีงานกัมพูชาศึกษาส่วนหนึ่งที่เผยแพร่ในรูปแบบบทความวารสาร และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ซึ่งจำเป็นต้องได้รับการศึกษาสำรวจให้ครอบคลุมมากกว่าที่ได้ดำเนินการไปในครั้งนี้ อีกทั้งการประมวลองค์ความรู้เกี่ยวกับกัมพูชาศึกษาคควรกำหนดขอบเขตเฉพาะประเด็นที่ผู้ศึกษามีองค์ความรู้พื้นฐานเพียงพอที่จะทำความเข้าใจในรายละเอียดข้อถกเถียงทางวิชาการนั้นได้

สำหรับองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับกัมพูชาในแต่ละประเด็นยังมีหัวข้อที่มีการศึกษาไม่มากนัก และควรได้มีการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมอีกมาก เช่น

1) ด้านการเมืองในช่วงการเป็นอาณานิคม ควรมีการศึกษาเพิ่มเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ซึ่งมี (ก) กระบวนการก่อตัวของกลุ่มต่างๆ ที่มีบทบาทในการเรียกร้องเอกราชจากฝรั่งเศส และกลายเป็นกลุ่มนำทางการเมืองในระยะต่อมา (ข) เหตุการณ์ความเคลื่อนไหวในด้านต่างๆ ช่วงดังกล่าวที่ทำให้เกิดการสร้างชาติกัมพูชา (ค) การเกิดขึ้นของสิ่งต่างๆ ที่กลายเป็นพื้นฐานสำคัญของสัญลักษณ์ความเป็นรัฐชาติ กัมพูชาในช่วงต่อมาจนถึงปัจจุบัน เช่น เพลงชาติ ธงชาติ วรรณกรรมเขมรสมัยใหม่ เป็นต้น ซึ่งจะช่วยให้เกิดความเข้าใจในความเป็นชาติกัมพูชาปัจจุบันอย่าง

ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

2) ด้านการเมืองในปัจจุบัน ควรมีการศึกษาเพิ่มเกี่ยวกับพัฒนาการของประชาชนกัมพูชาในการมีส่วนร่วมกับการบริหารราชการโดยทั้งในแง่การเลือกตั้งและประชาสังคม ท่ามกลางปัญหาพื้นฐานที่เป็นอุปสรรค เช่น กบฏระเบิด ความยากจน การขาดการศึกษา ฯลฯ ซึ่งอาจมีความเกี่ยวข้องกับไทยในฐานะประเทศเพื่อนบ้านและมีคนไทยจำนวนมากไม่น้อยที่เข้าไปเกี่ยวข้องในสถานการณ์เหล่านั้นเพื่อให้คนไทยได้ตระหนักและกระทำการต่างๆ ด้วยความรอบคอบมากยิ่งขึ้น

3) ด้านประวัติศาสตร์ ควรมีการศึกษาเพิ่มเกี่ยวกับประวัติศาสตร์กัมพูชาช่วงหลังเมืองพระนครต่อเนื่องถึงช่วงอาณาจักรและเอกราช ซึ่งจะช่วยให้เกิดความเข้าใจภูมิหลังของกัมพูชาและความสัมพันธ์ระหว่างกัมพูชากับไทยและเวียดนามมากยิ่งขึ้น

4) ด้านเศรษฐกิจ ควรได้รับการศึกษาเพิ่มเติมทั้งในภาพรวมเศรษฐกิจและแต่ละกิจกรรมเศรษฐกิจของกัมพูชา ทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับไทยและในส่วนที่สำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของกัมพูชา

5) ประเด็นอื่นๆ ยังมีหัวข้อย่อยจำนวนมากที่แทบไม่พบงานศึกษา แต่มีความสำคัญต่อการเข้าใจสภาพสังคมวัฒนธรรมของกัมพูชาอย่างมาก เช่น กลุ่มชาติพันธุ์และวัฒนธรรม-ศาสนาของแต่ละกลุ่ม องค์กรสงฆ์และบทบาทศาสนาในสังคมปัจจุบัน ระบบการศึกษาตั้งแต่ระดับประถมศึกษาถึงอุดมศึกษา วัฒนธรรมการแสดงออก เช่น นาฏศิลป์ ภาพยนตร์ เป็นต้น

ทั้งนี้ แม้มีความเป็นไปได้มากขึ้นในการศึกษาภาคสนามในชนบทกัมพูชา แต่ความสะดวกด้านการคมนาคมและความปลอดภัยจากสถานการณ์ทางการเมืองระดับท้องถิ่นที่ยังมีการใช้ความรุนแรง และปัญหาการระเบิดหนาแน่นในบางพื้นที่ ยังเป็นสิ่งที่ผู้วิจัยชาวกัมพูชาบางท่านนำเสนอเป็นกรอบในการเลือกพื้นที่ด้วย

กิตติกรรมประกาศ (Acknowledgement)

การศึกษาสำรวจครั้งนี้เกิดขึ้นโดยได้รับการสนับสนุนจากผู้บริหารและคณะกรรมการศูนย์วิจัยพหุdisciplinaryสังคมลุ่มน้ำโขง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น อันเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้วิจัยก้าวข้ามความกดดันเดิมและเรียนรู้งานวิจัยในขอบเขตใหม่ โดยเฉพาะ รศ.ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ ผู้ให้แรงบันดาลใจในการกำหนดประเด็นและแนวทางการศึกษา ตลอดจนคำแนะนำที่เป็นประโยชน์ระหว่างการดำเนินการ อ.พัชรินทร์ ลาภานันท์ ผู้คอยห่วงใยและให้กำลังใจมาโดยตลอด รศ.สุวิทย์ ธีรศาสตร์ ผู้เป็นแบบอย่าง อันกระตุ้นให้เกิดความอดสาหัส ไม่ย่อท้อต่อการแสวงหาเอกสารตามรายชื่อที่สืบค้นและอ่านทำความเข้าใจในประเด็นที่ผู้วิจัยมีได้มีพื้นฐานความรู้เพียงพอ

การสืบค้นและเข้าถึงตัวเล่มเอกสารต่างๆ ส่วนได้รับความเอื้อเฟื้อจากพี่ๆ น้องๆ และเจ้าหน้าที่ประจำในห้องสมุดต่างๆ โดยเฉพาะที่อังกฤษ แห่งมหาวิทยาลัยมหิดล ที่กรุณาช่วยทำสำเนาเอกสารจำนวนมากมายส่งมาให้ผู้วิจัยใคร่ขอขอบพระคุณทุกท่าน ที่นี้ด้วยความซาบซึ้งใจยิ่ง

เอกสารอ้างอิง (References)

- Amnuaysombat, Danaiya. 2002. การวิจัยประเมินผลการเฝ้าระวังการติดเชื้อ เอช ไอ วี เฉพาะพื้นที่ในแรงงานต่างชาติดิบบริเวณแนวชายแดนไทย-กัมพูชา จังหวัดสระแก้ว. Thesis (M.A.) Mahidol University.
- Bann, Camille. 1997a. *An Economic Analysis of Tropical Forest land Sse Options, Ratanakiri Province, Cambodia.* Singapore: EEPSEA.
- Bann, Camille. 1997b. *An Economic Analysis of Alternative Mangrove Management Strategies in Koh Kong Province, Cambodia.* Singapore: EEPSEA.

- Barron, John and Anthony Paul. 1977. **Murder of a Gentle Land : The Untold Story of Communist Genocide in Cambodia.** New York: Readers Digest Press.
- Brown, MacAlister and Joseph J. Zasloff. 1998. **Cambodia Confound the Peacemakers 1979-1998.** Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Bunna, Sok. 1997. **Cost and Performance of HIV/AIDS Control through Outreach Program to Direct Female Commercial Sex Workers in Cambodia.** Thesis (M.Sc.) Chulalongkorn University.
- Caldwell, Malcolm and Lek Tan. 1973. **Cambodia in the Southeast Asian War.** New York: Monthly Review Press.
- CARE Thailand/Rads Thai Foundation. 1999. **Migrant Workers and HIV/AIDS Vulnerability Study Thailand.** Bangkok: The Foundation.
- Chandler, David P. 1976. "An Eighteenth Century Inscription from Angkor Wat" in **Collected Articles in Memory of H.R.H. Prince Wan Waithayakorn , Kromamun Naradiph Bongsprabandh, President of the Siam Society, 1944-1949 and 1969-1976.** Bangkok: Siam Society.
- Chandler, David P. 1976. **The Friends Who Tried to Empty the Sea: Eleven Cambodian Folk Stories.** n.d.: Monash University.
- Chandler, David P. 1991. **The Tragedy of Cambodian History: Politics, War, and Revolution Since 1945.** London: Yale Univ.
- Chandler, David P. 1996. **Facing the Cambodian Past: Selected Essays 1971-1994.** Chiang Mai: Silksworm Books.
- Chea, Yim and Bruce McKenney. 2003. **Domestic Fish Trade: A Case Study of Fish Marketing from the Great Lake to Phnom Penh.** Phnom Penh, Cambodia: Japan Printing House.
- Chhay, Sokong. 2004. **Customary Land Rights of Indigenous People and their Violation in Ratanakiri Province, Cambodia: An Ssessment of the Governments Response.** Thesis (M.A.) Mahidol University.
- Chheang, Chea Peng. 1992. **Fish Culture: A Strategy for Socio-economic Improvement in Rural Cambodia.** Thesis (M.A.) Khon Kaen University.
- Chhon, Keat Chhon and Aun Porn Moniroth. 1999. **Cambodiãs Economic Development: Policies, Strategies & Implementation.** London: Asean Academic.
- Chhuong, Tauch. 1994. **Battambang During the Time of the Lord Governor.** Phnom Penh: Cedoreck.
- Corfield, Justin J. 1994. **Khmers Stand up!: A History of the Cambodian Government 1970-1975.** Australia: Centre of Southeast Asian Studies, Manash University.
- Csavas, I. , et al. 1994. **Cambodia - Rehabilitation and Development Needs of the Fishery Sector.** Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Davies, Paul. 1994. **War of the Mines: Cambodia, Landmines and the Impoverishment of a Nation.** London: Pluto.
- Fawthrop, Tom and Helen Jarvis. 2004. **Getting away with Genocide?: Elusive Justice and the Khmer Rouge Tribunal.** London: Pluto.

- Gottesman, Evan. 2003. **Cambodia after the Khmer Rouge: Inside the Politics of Nation Building**. New Haven: Yale University.
- Groslier, Bornard-Philippe. 2545. **นี้ เลียมกุก**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- Heder, Stephen. 1979. **The Kampuchean-Vietnamese Conflict, from Southeast Asian Affairs 1979**. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Heder, Stephen. 1980. **Kampuchea: From Pol Pot to Pen Sovan to the Villages from International Conference on Indochina and Problems of Security and Stability in Southeast Asia**. Bangkok: Institute of Asian Studies.
- Hong, Lim Siv. 1996. **Potentials and Constraints of Local Women's Organizations in Cambodia**. Thesis (M.R.D.M.) Khon Kaen University.
- Huffman, Franklin E. 1967. **An Outline of Cambodian Grammar**. Ph.D. Thesis Cornell University.
- Isaacs, Arnold R. 1983. **Without Honor : Defeat in Vietnam and Cambodia**. Baltimore and London: Johns Hopkins University.
- Kar, Amina Ahmed. 2002. **The Angkorian Records**. 2nd ed. Parganas (South): Trustees of Bhaskar Bhavan and Administration Trust.
- Keriya, Keo. 1996. **A Study of Weaving Activities as an Income Generator for Cambodian Women**. Thesis (M.R.D.M) Khon Kaen University.
- Kersten, Carol, tr. 2003. **Strange Events in the Kingdoms of Cambodia and Laos (1635-1644)**. Bangkok: White Lotus.
- Kiernan, Ben, ed. 1993. **Genocide and Democracy in Cambodia: The Khmer Rouge, the United Nations and the international community**. New Haven: Yale University Southeast Asia Studies.
- Kiernan, Ben. 1981. **Origins of Khmer Communism from Southeast Asian Affairs 1981**. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Kiernan, Ben. 1997. **The Pol Pot Regime: Race, Power, and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975-79**. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Kirk, Donald. 1971. **Wider War: The Struggle for Cambodia, Thailand and Laos**. New York: Praeger.
- Limtry, Heng. 2002. **Home Care of Children under Five Years with Acute Respiratory Infection at the National Pediatric Hospital Phnom Penh, Cambodia**. Thesis (M.P.H.) Mahidol University.
- Mason, Linda and Roger Brown. 1983. **Rice, Rivalry, and Politics: Managing Cambodian Relief**. Notre Dame: University of Notre Dame.
- Mayotte, Judy A. 1992. **Disposable People?: The Plight of Refugees**. Maryknoll, NY: Orbis Books.
- Mehta, Harish C. 1997. **Cambodia Silenced: The press under Six Regimes**. Bangkok: White Lotus.
- Metzl, Jamie Frederic. 1996. **Western Responses to Human Rights Abuses in Cambodia, 1975-80**. New York: St. Martin's.
- Mom, Theavy. 2003. **Factors for Women's Success in Obtaining Parliamentary Positions in Cambodia**. Thesis (M.A.) Mahidol University.

- Moniratana, Mao. 1996. **The Involvement of Households in the Integrated Rural Development Program of the Mennonite Central Committee: A Case Study in Tramkok District, Takeo Province, Cambodia.** Thesis (M.R.D.M.) Khon Kaen University.
- Morris, Stephen J. 1999. **Why Vietnam Invaded Cambodia: Political Culture and the Causes of War.** Stanford, California: Stanford University.
- Mudita, Chamroeun. 1993. **Training and Extension Activities for Agricultural Development in Ta Saang Development Center, Svay Rieng province, Cambodia.** Thesis (M.R.D.M.), Khon Kaen University.
- Nath, Vann. 1998. **A Cambodian Prison Portrait: One Year in the Khmer Rouges S-21.** Bangkok: White Lotus.
- Nhem, Kun and Hean Sahib. 1997. **The Macroeconomic Foundation of Cambodia's Economy.** Bangkok: [s.n.].
- Osborne, Milton E. 2004. **Before Kampuchea: Preludes to tragedy.** พิมพ์ครั้งที่ 2. Bangkok: Orchid.
- Parr, John W.K., et al. 1996. **Biological and Socio-economic Aspects of Waterbird Exploitation and Natural Resource Utilization at Prek Toal, Tonle Sap Lake, Cambodia.** Bangkok: IUCN-The World Conservation Union.
- Peou, Sorpong. 2000. **Intervention & Change in Cambodia: Towards Democracy?.** Chiang Mai: Silkworm Books.
- Poole, Peter. 1974. **The Expansion of the Vietnam War into Cambodia : Action and Response by the Governments of North Vietnam, South Vietnam, Cambodia, and the United States.** Ohio: Centre for International Studies, Ohio University.
- Promrat, Wichat. 1999. **การศึกษาคำลักษณนามบอกจำนวนนับภาษาเขมรมาตรฐานในปัจจุบัน.** Thesis (M.A.) Linguistics Mahidol University.
- Puangthong Rungswasdisab. 1994. **Attempts to Monopolise Cambodian Trade: Siamese Invasions of Hatien in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries.** Bangkok: National Research Council of Thailand.
- Reddy, R. 1996. **Empowering Women: A Holistic Approach: UNICEF Experiences in East Asia and the Pacific.** Bangkok: UNICEF.
- Roberts, David Wesley. 2001. **Political Transition in Cambodia 1991-1999 : Power, Elitism and Democracy.** England: Curzon.
- Sam, Yang. 1987. **Khmer Buddhism and Politics from 1954 to 1984.** Newington, Ct.: Khmer Studies Institute.
- Saravuth, Tuot. 1994. **Problems and Strategies to Improve Rice Productivity in Svay Rieng District Svay Rieng Province, Cambodia.** Thesis (M.R.D.M.) Rural Development Management Khon Kaen University.
- Siden, Ek. 2003. **Impact Assessment of Micro-finance on Poverty Reduction under Thaneakea Phum Cambodia Program in Kvav Commune, Samroung District, Takeo Province, Cambodia.** Thesis (M.R.D.M.) Rural Development Management Khon Kaen University.

- Simon, Sheldon W. 1974. **War and Politics in Cambodia: A Communications Analysis.** Durham, North Carolina: Duke University.
- Slocomb, Margaret. 2003. **The People's Republic of Kampuchea, 1979-1989: The Revolution after Pol Pot.** Chiang Mai: Silkworm Books.
- Smith, Roger M. 1964. **Cambodia's Foreign Policy.** Ithaca, New York: Cornell University.
- Sok, Po. 2001. **Care Seeking Behavior among Caretakers of Children under Five Years of Age with Diarrhoeal Disease at Kunthabopha Hospital, Phnom Penh, Cambodia.** Thesis (M.P.H.) Mahidol University.
- Sopheap, Phin. 1994. **Deforestation in Cambodia.** Thesis (M.R.D.M.) Rural Development Management Khon Kaen University.
- Sovann, Chea. 2003. **The Effect of Information Education and Communication Activities on Modern Contraceptive Use and Intention to Use among Married Women in Cambodia.** Thesis (M.A.) Population and Reproductive Health Research) Mahidol University.
- Sovannarith, Em. 2002. **HIV/AIDS Preventive Behavior among High School Students in Phnom Penh, Cambodia.** Thesis (M.P.H.) Primary Health Care Mahidol University.
- Stromseth, Jonathan. 1988. **Time on Whose Side in Cambodia?.** Bangkok: Institute of Security and International Studies, Chulalongkorn University.
- Teng, Oum. 2001. **Factors Affecting Oral Health Status among 12 Years Old Children in Primary School Participating in Oral Health Preventive Program in Phnom Penh city, Cambodia.** Thesis (M.P.H.) Dental Public Health Mahidol University.
- Thuok, Nao. 1993. **The Potential of Crocodile Raising in Rural Cambodia.** Thesis (M.R.D.M.) Rural Development Management Khon Kaen University.
- Vanna, Ly. 2004. **Experience of the 'New People' during the Khmer Rouge Regime and its Effect on their Lives in the Present Time.** Thesis (M.A.) Southeast Asian Studies Chulalongkorn University.
- Vanseng, Lan. 2002. **HIV Preventive Behaviors among Brothel Based Commercial Sex Workers in Sihanouk Ville, Cambodia.** Thesis (M.P.H.) Primary Health Care Mahidol University.
- Vathanak, Or. 1999. **Unsafe sex practices and its correlates among commercial sex worker in Phnom Penh, Cambodia.** Thesis (M.P.H.M.) Mahidol University.
- Vicheth, Toun. 1995. **Effectiveness of Agricultural Training Program in Food Production at Svay Rieng District, Svay Rieng Province, Cambodia.** Thesis (M.R.D.M.) Rural Development Management Khon Kaen University.
- Vickery, Michael. 1986. **Kampuchea: Politics, Economics and Society.** London: Frances Pinter.
- Vickery, Michael. 1999. **Cambodia 1975-1982.** Chiang Mai: Silkworm books.

- Yigen, Kristine and Susanne Ringgaard Pedersen. 2001. **The Police in Cambodia: Project Assessment Report Cambodia: Review.** Denmark: The Danish Centre for Human Rights.
- Yorn, Meas. 1995. **Factors Affecting Dental Caries in 6-Year Old Children in Urban Phnom Penh, Cambodia.** Thesis (M.P.H.) Primary Health Care Mahidol University.
- Zamaroczy, Mario de and Sopenha Sa. 2003. **Economic Policy in a Highly Dollarized Economy: The Case of Cambodia.** Washington DC: International Monetary Fund.
- เจียน ชีระวิทย์, และ สุนัย ผาสุก. 2543. **กัมพูชา ประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ ความมั่นคง การเมืองและการต่างประเทศ.** กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และ สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จตุพร โคตรกนก. 2539. **การศึกษาเปรียบเทียบคำ ไวยากรณ์ “คือ” และ “เป็น” ในภาษาไทย กับ “khw” และ “pen” ในภาษาเขมร.** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเขมรศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชุมพล เลิศรัฐการ. 2536. **กัมพูชาในการเมืองโลก บทบาทเจ้าสีหนุกับสงครามและสันติภาพ.** กรุงเทพฯ: ชาญ.
- แซนด์เลอร์, เดวิด พี. 2537. **บัลลังก์เขมรร้าว.** กรุงเทพฯ: เดอะเนชั่น.
- ดวงสมร สิงห์ปรีชา . 2541. **พระอาทิตย์ดวงใหม่ขึ้นเหนือแผ่นดินเก่า: การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของนวนิยาย.** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเขมรศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ถนอม อานามวัฒน์. 2523. **ภูมิหลังความสัมพันธ์ระหว่างไทย-เขมร-ญวน.** กรุงเทพฯ: แสงรุ่งการพิมพ์.
- ทักษิณ เห็นชอบดี. 2546. **แนวทางการจัดการแรงงานต่างด้าวหลบหนีเข้าเมือง ศึกษากรณี: สัญชาติลาว พม่า และกัมพูชา ในจังหวัดสมุทรปราการ.** วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- เทียมจิตร พ่วงสมจิตร. 2544. **ศาสนาและพิธีกรรมในชุมชนหมู่บ้านบริเวณทะเลสาบเขมร ประเทศสาธารณรัฐประชาชนกัมพูชา.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธนาศุภย์ สตะเวทิน. 2515. **ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับกัมพูชา ระหว่าง พ.ศ. 2496 ถึง พ.ศ.2504.** วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธัญญาทิพย์ ศรีพนา, วัชรินทร์ ยงศิริ และ มานะ มาลาเพชร. 2535. **การค้าไทย-อินโดจีน.** กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธิบัติ บัวคำศรี. 2547. **ประวัติศาสตร์กัมพูชา.** กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ธีระ นุชเปี่ยม. 2542. **การพัฒนาเศรษฐกิจและการเมืองกัมพูชา.** กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- นภดลชาติประเสริฐ. 2540. **เจ้าสีหนุกับนโยบายความเป็นกลางของกัมพูชา.** กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- บัณฑิตย์ ธนาชนะ. 2519. **การศึกษาการปกครองของเจ้าสีหนุ.** วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เบย์เรอร์, คริส. 2545. **สงครามในเลือด: เพศ การเมือง และเอดส์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.** กรุงเทพฯ: โครงการอาณานิคมศึกษา 5 ภูมิภาค.
- ประสงค์ ทองประ. 2546. **การศึกษาคำที่มีความสอดคล้องกันในภาษาไทยและภาษาเขมร.** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

- พรพรรณ เสริมพงษ์พันธ์. 2544. การวิเคราะห์รูปแบบทางสัทวิทยาของคำยืมภาษาเขมรในภาษาไทย และรูปแบบทางสัทวิทยาของคำกลุ่มเดียวกันในภาษาเขมร ตามแนวทฤษฎีสัทวิทยา สัทสัมพันธ์. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พรพิมล ตรีโชติ และคณะ. 2547. การค้าชายแดนไทยกับอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พรรณศิริ เดชมนเทียร. 2542. การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมเขมรเรื่อง "คลื่นซัดทราย" (รถโบกยูล่าง). วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเขมรศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พระมหาศักดิ์ เพชรประโคน. 2540. ผลการโพเน: การศึกษาวิเคราะห์สังคม ประเพณี ความเชื่อของชาวเขมร. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเขมรศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พิชญ เบี้ยแก้ว. 2546. การศึกษาแนวทางการป้องกันการลักลอบเข้าเมืองโดยผิดกฎหมายของชาวต่างด้าว (กัมพูชา): ศึกษากรณีพื้นที่จังหวัดสระแก้ว. วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารทั่วไป มหาวิทยาลัยบูรพา.
- มัทนียา พงศ์สุวรรณ. 2547. การเสนอแนวทางการส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างประเทศไทยกับราชอาณาจักรกัมพูชา จากการวิเคราะห์เนื้อหาประวัติศาสตร์ในหนังสือแบบเรียนวิชาสังคมศึกษา. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เมธา พร้อมเทพ. 2523a. ชนวนสงครามเวียดนาม-กัมพูชา. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชีย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เมธา พร้อมเทพ. 2523b. ปัญหาชายแดนระหว่างกัมพูชาและเวียดนาม: ศึกษาเน้นสมัยรัฐบาลพล พต. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- รณานันท์ บุญโญปกรณ์. 2548. การสื่อสารของวิทยากรกระบวนการในโครงการพัฒนาชุมชนจังหวัดรัตนคีรี ประเทศกัมพูชา. วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการประชาสัมพันธ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- รวีวรรณ หิรัญสุข. 2544. ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจไทย - กัมพูชา: ศึกษาภายหลังการเลือกตั้งปี ค.ศ.1993. วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการประชาสัมพันธ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วัชรินทร์ ยงศิริ. 2547. การค้าชายแดนไทยกับกัมพูชา ปัญหาที่ประสบในปัจจุบันและแนวทางแก้ไขในอนาคต. กรุงเทพฯ: หน่วยปฏิบัติการวิจัยแม่โขงศึกษา สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วัฒน์ กาญจนอักษรเดช. 2515. สัมพันธภาพทางการเมืองระหว่างประเทศไทยกับกัมพูชา ตั้งแต่ปี พ.ศ.2489. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการทูต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิชชุกร ทองหล่อ. 2548. เพลงสมัยนิยมเขมร: ภาษาและภาพสะท้อนวัฒนธรรม. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาเขมร มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- सानติ ภักดีคำ. 2543. กวีศรีกัมพูชเทศ: ความเรียงว่าด้วยประวัติกวีเขมร. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- सानติ ภักดีคำ. 2544. "พราหมณ์เขมรสมัยหลังเมืองพระนคร" ใน กัมพูชา: ภูมิลักษณะประชาชนและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียแปซิฟิกศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- सानติ ภักดีคำ. 2545. นครวัดที่ชนะเขมร รวบรวมบทรจนาเกี่ยวกับปราสาทนครวัดโดยกวีและนักปราชญ์เขมร. กรุงเทพฯ: มติชน.

- สมเกียรติ วัฒนาพจนานุกุล. 2545. การศึกษาคำขยายคำ
วิเศษณ์ในวรรณกรรมเรื่องผกาสรโพน.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขา
วิชาเขมรศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สมจิตต์ สาสนรักกิจ. 2534. นโยบายต่างประเทศของไทย
ต่อปัญหากัมพูชา สมัยรัฐบาล พลเอก
ชาติชาย ชุณหะวัณ. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาความสัมพันธ์
ระหว่างประเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมบูรณ์ สุขสำราญ. 2533. พุทธศาสนากับความชอบ
ธรรมทางการเมือง: กรณีเปรียบเทียบ
ประเทศไทย ลาว และกัมพูชา. กรุงเทพฯ:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สายหยุด กระเวณกิจ. 2524. อักษรสมัยก่อนพระนคร.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขา
วิชาจารึกภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุนัย ผาสุก. 2539. นโยบายต่างประเทศของไทย ศึกษา
กระบวนการกำหนดนโยบายของรัฐบาลพล
เอกชาติชาย ชุณหะวัณ ต่อปัญหา กัมพูชา (4
สิงหาคม ค.ศ.1988 ถึง 23 กุมภาพันธ์
ค.ศ.1991). วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุนทรี พิรุณสาร. 2524. อักษรขอมสมัยพระนคร.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขา
วิชาจารึกภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุรพล กมลอาสน์. 2539. ปัญหาผู้หลบหนีเข้าเมือง
จากกัมพูชากับความมั่นคงของไทย.
กรุงเทพฯ: วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร
วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร.
- สุวัฒน์ คงแป้น. 2547. การพัฒนาชุมชนแออัดใน
กัมพูชา. กรุงเทพฯ: มูลนิธิชุมชนไท.
- อดุลย์ ตะพัง. 2543. รายงานการวิจัยการเปรียบเทียบ
ไตรภูมิกับกับไตรภูมิฉบับภาษาเขมร.
กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย
รามคำแหง.
- อนันต์ ดังทัตสวัสดิ์. 2538. บทบาทเศรษฐกิจไทยที่มี
ต่อดุลยภาพทางด้านความมั่นคงในภูมิภาค
อินโดจีน. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยป้องกันราช
อาณาจักร.
- อนุสรณ์ นุชนนท์. 2546. ปัญหาการป้องกันและปราบ
ปรามการลักลอบเข้าเมืองของแรงงาน
ต่างด้าวชาวกัมพูชาด้านจังหวัดจันทบุรี.
วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชานโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัย
บูรพา.
- อรอนงค์ น้อยวงศ์. 2536. นโยบายต่างประเทศไทยต่อ
ปัญหา กัมพูชา สมัยรัฐบาลพลเอกเปรม ติณ
สูลานนท์ (ค.ศ. 1980-1988). วิทยานิพนธ์
รัฐศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- อัญชลี พัตรเกิด. 2546. ไทยกับสถานการณ์การจลาจล
ในกัมพูชา 29 มกราคม 2546. วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- เฮดเดอร์, สตีเฟ่น อาร์. 2523. รากเหง้าแห่งความขัด
แย้งระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์กัมพูชา กับ
พรรคคนงานเวียดนามและจุดระเบิดแห่ง
ความขัดแย้งระหว่างกัมพูชากับเวียดนาม.
กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชีย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.